

Teater: en metod för att respektera det universella människovärdet

Gloria-Karin López

Mänskliga rättighetsstudier

Vårterminen 2012

Handledare: Karin Zackari

Abstract

Human beings have a universal human dignity. To realize it, they have to use the human rights that come with it. After the acknowledgement of their own dignity, they can respect human beings as bearers of the universal dignity. To respect the dignity is both to treat every human being as a subject, a goal itself, through collaboration, and to create and maintain the conditions that need to exist for every human being so that they can live a life worthy of their dignity.

The purpose of this essay is to see if theater can be a method for respecting the universal human dignity in the process and effect of the theater. It will be shown that every form of theater respects the dignity in the process since it is necessary to collaborate in theater. To also get the effect, the theater method has to; develop the emotional capacity; use intersubjectivity/empathy, use collaboration, transform egos to broad-minded, have a story about respecting the universal human dignity, create commitment outside the theater through spreading awareness and knowledge of how to respect the dignity, and commitment inside the theatre through re-occurring performances during a long period where you activate the audience.

Keywords: universal human dignity, theater, theatre, broad-minded ego, collaboration, emotional capacity, intersubjectivity, empathy, subject.

Innehållsförteckning

Abstract.....	1
Innehållsförteckning	2
1 Inledning och syfte	3
1.2 Avgränsning	4
1.2 Teori och material	4
1.3 Metod	5
1.4 Frågeställning	6
1.5 Disposition och läsanvisning	6
2 Teater - en definition	7
3 Ett respekterat universellt människovärde	10
4 Uttryck är respekt.....	14
4.1 Teater som metod för att utveckla förmågan till empati och intersubjektivitet	16
4.2 Vidsynt egoism	18
5 Undersökning av effekt och förmåga.....	20
6 Granskning/Diskussion.....	26
6.1 Slutsats	28
Referenser.....	29
Litteratur.....	29
Övrigt referensmaterial	30

1 Inledning och syfte

Människor är bärare av ett universellt människovärde som leder till att vi människor har mänskliga rättigheter. För att kunna respektera det universella människovärdet måste man respektera de mänskliga rättigheterna och det är i sin tur endast möjligt om man *vill* respektera de mänskliga rättigheterna, om man vet *hur* man ska respektera de mänskliga rättigheterna och om man vet *vad* det är som ska respekteras för att det universella människovärdet ska vara respekterat.

I hopp om att det universella människovärdet verkligen kommer vara respekterat någon dag så har jag en tro på att det borde finnas metoder som alla människor kan använda sig av för att både själva börja respektera det universella och även sprida den effekten så att andra som inte sysslar med metoden ska respektera det universella människovärdet.

För att respektera det universella människovärdet ska man respektera de rättigheter som följer därav. Men trots att man stöter på ordet ”mänskliga rättigheter” dagligen så är begreppets innebörd otydlig eller icke-existerande för många. Det är sett som ett filosofiskt och juridiskt begrepp utan någon tydlig anknytningspunkt för sin existens i vardagslivet, när man inte filosoferar eller vill utkräva ansvar av stater som misslyckats med att respektera de mänskliga rättigheterna. Vad jag vill undersöka, är hur begreppet mänskliga rättigheter skulle kunna finnas i vardagslivet. Då behövs det ett verktyg som alla människor kan använda sig utav – exempelvis teater. Anledningen till att jag valde teater är för att jag tidigare medverkat i amatörteater.

Anledningen till att jag ville finna en metod som var användbar för alla är just att på grund av filosofin inom mänskliga rättigheter om att alla människor är lika värda, med rätt till de mänskliga rättigheterna och därför anser jag att alla människor ska kunna få arbeta för de mänskliga rättigheterna.

För att precisera vad jag menar med att ”arbeta för de mänskliga rättigheterna” så har jag valt termen: respektera det universella människovärdet. Detta för att det är just det som är syftet med de mänskliga rättigheterna – att människors universella värde ska respekteras.

Syftet med den här uppsatsen är alltså ifall teater skulle kunna vara en metod, som alla människor skulle kunna använda sig av för att respektera det universella människovärdet.

1.1 Avgränsning

Då definitioner av de mänskliga rättigheterna kan skilja sig åt kommer jag inte diskutera vad som är eller inte är rättigheter. När jag talar om de mänskliga rättigheterna kommer jag att syfta på FN:s allmänna förklaring för de mänskliga rättigheterna (UDHR) då dessa rättigheter ses som en följd av människans innehav av ett mänskligt värde.

Detta uttrycks i både preambeln: Whereas recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world,¹ och i artikel 1: All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.²

Vidare har jag valt att inte utforska vad ett universellt människovärde är och om det finns flera olika utan istället har jag begränsat mig till att utforska vad ett innehav av ett sådant värde innebär. Detta eftersom fokuset för min uppsats ligger på hur man ska respektera ett sådant värde.

Angående effekten av teater som metod för att skapa ett respekterande för det universella människovärdet så har jag valt att inte utforska hur en metod för mätningen av effekten skulle utformas då jag endast vill undersöka ifall det finns någon effekt.

1.2 Teori och material

Då min uppsats bygger på att finna kopplingar mellan teater och respekterandet av det universella människovärdet grundar den sig på flera olika teorier.

För det första grundar sig min uppsats på teater teori om vad teater är och vad man gör i teater. Denna litteratur är inte nyutkommen och har därför justerats lite i ordval utefter mina egna erfarenheter.

Avseende respekterandet av det universella människovärdet grundar sig min uppsats på Martha C. Nussbaums och Hans Ingvar Roths teorier om varför människor har mänskliga rättigheter, eller ”capabilities” och hur dessa bör respekteras.

¹ Preambeln av: UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 21 May 2012].

² UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 21 May 2012], art. 1.

Martha C. Nussbaum är en amerikansk filosof som fokuserar på hur vi människor ska leva ett mänskligt, värdigt liv vilket gör henne väldigt passande som utgångspunkt för vad som behövs för att människors universella människovärde ska respekteras genom att de ska kunna leva ett gott mänskligt liv.

Hans Ingvar Roth har utbildat sig inom etik och filosofi. Han har tidigare arbetat som överinspektör vid justitieministeriet, som människorättsföreståndare (human rights officer) vid OSCE i Bosnien och som sekreterare i parlamentsutskottet för diskrimineringslagar (secretary in the parliamentary committee on discrimination laws).

Det område jag vänt mig till för att få reda på vad det innebär med att erkänna det universella människovärdet är psykologi och psykiatri; speciellt utvecklingspsykologi som berör neurobiologi. Grunden för vad jag fått fram inom vad det behövs för att människor ska vilja respektera det universella människovärdet kommer från Carl-Gerhard Gottfries är en läkare som tidigare varit professor i psykiatri. Hans fokus är alltså väldigt biologiskt och det perspektivet har jag inkorporerat i uppsatsen.

Från honom hänvisades jag tillbaka till teater och jag har därför slutligen använt mig av empiriskt material med två exempel på olika teatrar där det uttrycks vilken teaterform som lämpar sig bäst för ett respekterande av det universella människovärdet, och den teorin har jag anammat. Som en komplettering valde jag även att undersöka material angående ett psykodrama då jag mer specifikt blev hänvisad dit än ”bara teater”.

1.3 Metod

Min metod för att besvara föreställningen har varit som sådan att jag först utgått från vad teater är (i alla fall en definition av teater); vad man gör i teater och med det i åtanke har jag undersökt ifall det finns en koppling mellan det som görs i teater till vad som behöver göras för att det universella människovärdet ska respekteras.

Därefter har jag undersökt på vilket sätt man använder sig av dessa kopplingar i teater. Detta för att kunna komma fram till om användningen ger ett resultat i form av ett respekterande för det universella värdet.

Min metod för hur jag samlade in material var att jag använde mig av begrepp som stämde överens med vad man gör i teater som kunde kopplas till det som behöver göras för att det universella människovärdet ska respekteras. Dessa begrepp var: intersubjektivitet, empati, emotionell förmåga, psykodrama, teater, och teater och mänskliga rättigheter.

Utöver dessa sökord som grundades på min tes om vad det fanns för kopplingar mellan teater och det universella människovärdets respekterande så sökte jag efter material som skulle handla om vad det universella människovärdets respekterande skulle innebära och då sökte jag främst

bland Martha C. Nussbaums texter då hennes ”capabilities approach” handlar om ett respekterande av människovärdet.

Med denna metod fick jag fram ett brett spektrum med mycket material som inte var kopplat till teater explicit och därför var min metod för att svara på frågeställningen väldigt fokuserad på att formulera explicita kopplingar mellan vad som behövs göras för att det universella värdet ska respekteras och vad som görs i teater. Att formulera kopplingarna gjorde jag då det skulle kunna visa ifall teater kan vara en metod för att skapa respekterandet.

1.4 Frågeställning

Min frågeställning är som följande: Kan teater vara en metod för att människor ska respektera det universella människovärdet i både process och effekt?

För att besvara frågeställningen anser jag det vara nödvändigt att besvara följande underfrågor/delfrågor:

- Vad är teater?
- Vad innebär det att det universella människovärdet respekteras?
- Skapas viljan att respektera det universella människovärdet i metoden teater?
- Respekteras det universella människovärdet i metoden teater?
- Kan alla människor använda sig av metoden teater för att få effekten att det universella människovärdet respekteras?
- Uppfattar människor att de har förmågan att respektera det universella människovärdet på grund av metoden teater?

1.5 Disposition och läsanvisning

Uppsatsen består av sex delar:

I *Inledning* redogör jag för min frågeställning, mitt syfte, avgränsningar, min teori, min metod, mitt materialval och nu slutligen ger jag en överblick över uppsatsens upplägg.

I *Teater – en definition* redogör jag för den definition jag syftar på då jag talar om ”teater”.

I *Ett respekterat universellt människovärde* redogör jag för vad det innebär med ett respekterat universellt människovärde.

I *Uttryck är respekt* redogör jag för hur man ska respektera det universella människovärdet med fokus på teaterns roll i respekterandet.

I *Effekt och förmåga* redogör jag för den empiri som finns kring hur metoden teater har påverkat människor och deras samhällen till att respektera det universella människovärdet.

I *Granskning/Diskussion* kommer förutsättningarna för mina slutsatser granskas och slutligen ger jag ett svar på min frågeställning.

2 Teater – en definition

Teater är en berättande konstform,³ ett universellt språk som vilken människa som helst kan använda sig av i någon form för att uttrycka något.⁴ Att vem som helst kan använda sig av språket/uttrycket teater i någon form är grunden till att jag kallar teater för ett universellt språk. Detta har oerhörd vikt när man sätter teater i ett samband med det universella människovärdet då ett medel för att respektera det universella människovärdet blir som mest ändamålsenligt om alla människor kan använda sig av det.

Att teater dessutom på grund av sin användbarhet blir ett uttryck för ett innehav det universella människovärdet är en klar fördel för sin lämplighet som metod för att respektera det universella människovärdet. Teater är en mänsklig rättighet som utövas av mänskliga rättighetsbärare för mänskliga rättighetsbärare där deltagarna är utövare av de rättigheter som följer av deras innehav av ett universellt människovärde. Teaterns existens är beroende av att människor får och kan uttrycka det de vill förmedla (rätten till yttrandefrihet),⁵ att människor får och kan träffas för att interagera (rätten till fredlig sammankomst),⁶ och i slutskedet när teatern uttrycks för publik så är den beroende av att människor får och kan ta till sig det som förmedlas genom att kunna dyka upp vid sammankomsten, faktiskt komma till sammankomsten och ge respons/emotta uttrycket (även detta är sidor av yttrandefrihet och rätten till fri sammankomst).⁷

Kort sagt; för att teater ska kunna finnas måste det universella människovärdet vara respekterat (hur det ska respekteras redogör jag för i kapitlet *Ett respekterat universellt människovärde*).

Det finns på det stora hela två olika etapper i teater där den första sker mellan aktörerna/deltagarna i teatern och den andra sker med aktörerna/deltagarna och publiken. I etapp ett samlas människor och interagerar. Övningar görs för att undersöka människans natur avseende hennes bedömningar av situationer, de känslor som uppstår och vilka handlingar det leder till.⁸ Generellt sett så har man en skriven historia som man analyserar för att själv sedan kunna uttrycka och denna analys skiljer sig åt från olika teaterformer och ger därför olika historier

³ Altenbernd, Lynn, *A handbook for the study of drama*, Macmillan, New York, 1966, s. 1.

⁴ Kopeliovich, Sergio & Kuriansky, Judy, Related reports on model of human rights and mental health, *Journeys for Peace: A model of human rights education for young people in Mexico. Counselling Psychology Quarterly* Vol. 22, No. 1, March 2009; 69–75, s. 75; Spolin, Viola, *Improvisation for the theatre: A handbook of teaching and directing techniques : Including two hundred and twenty theatre games*, [Ny utg.], Pitman, London, 1973, s. 3.

⁵ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 29 May 2012], artikel 19.

⁶ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 29 May 2012], artikel 20.

⁷ Rae, Paul., *Theatre & human rights*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, s.24.

⁸ Altenbernd, Lynn, *A handbook for the study of drama*, Macmillan, New York, 1966, s. 1.

som i sin tur uttrycks olika.⁹ Ramen för vad som sker här är väldigt vid och öppen för varje människas synsätt, åsikter och sätt att förmedla sig på. Vad som sker är i alla fall att människorna som ska förmedla något med hjälp av teater har något de vill uttrycka; en historia som alltid analyseras för att kunna förmedlas. Analysen kan ske på så sätt att man funderar kring tid, rum och plats för historien, man funderar kring karaktärerna i historien avseende hur deras liv ser ut utöver de fakta som ges i historien med deltagarnas fantasi. Vissa karaktärsdrag bestäms utifrån historien som är skriven och det som framkommit med hjälp av deltagarnas fantasi som kan ha aktiverats via exempelvis improvisationer.

Deltagarnas roll här är ofta otroligt stor då de tolkar historien utifrån sin egen uppfattning, ibland kan dock en "huvuddeltagare" som regissören styra tolkningen vilket minimerar de andra deltagarnas roll som skapare att uttrycket och av detta vill jag lyfta fram två saker. Dels så kräver analysen/tolkningen av historien som ska förmedlas att alla deltagare *samarbetar* vilket jag tror endast är möjligt om man ser och erkänner *alla* deltagares universella människovärde.

Men den andra saken jag vill lyfta fram är att det finns en skevhet i *hur* man respekterar det universella människovärdet i analysen/tolkningen av historien som förmedlas då alla inte får eller tar lika stort utrymme/ansvar/möjlighet att använda sig av denna funktion i teater; om målet är att respektera det universella människovärdet, är det då acceptabelt att inte alla deltagare/mänskliga rättighetsbärare har lika stor roll i användning av funktioner som att analysera/tolka?

Denna fråga och tesen kring samarbete vill jag utforska och försöka besvara på i kapitlet *Ett respekterat universellt människovärde*, och även i det efterföljande kapitlet *Uttryck är respekt*.

Nästa steg som sker i denna etapp är att historien ska förmedlas och detta sker via former som berättande, sång, dans, ljus och en efterlikning av livet så som man tror eller menar på att historien var/bör vara/är.¹⁰ Detta görs ofta genom att deltagarna spelar en karaktär som sedan gör en, alla eller flera av formerna. Teater kan alltså se väldigt olika ut men gemensamt för formerna är just att en historia förmedlas ur karaktärers positioner.

Detta förkroppsligande av någon annan än ens eget jag kräver en insikt om människans natur, en förståelse om hur människor är och kan vara. Vilket i viss mån kräver en utvecklad emotionell förmåga och en medvetenhet om hur karaktären har kunnat bli som karaktären nu ska framställas. Denna emotionella förmåga tror jag är av stor vikt för att kunna veta hur man ska respektera det universella människovärdet och medvetenheten om hur karaktären har blivit som karaktären blivit tror jag är en stor motivering för att *vilja* respektera det universella människovärdet, speciellt då man inser att karaktären är en mänsklig rättighetsbärare när man själv ikläder sig dess roll och tar med sig sin egen närvaro som en mänsklig rättighetsbärare.

⁹ Rae, Paul., *Theatre & human rights*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, s. 16.

¹⁰ Altenbernd, Lynn, *A handbook for the study of drama*, Macmillan, New York, 1966, s. 3.

Denna funktion, att iklä sig en annan roll och att ha en utvecklad emotionell förmåga tror jag är av nytta för respekterandet av det universella människovärdet och kommer därför utredas i kapitlet *Uttryck är respekt*. Uppfattningen av att andra är som en själv, i alla fall i det avseendet att andra precis som en själv är mänskliga rättighetsbärare, kan hänvisas till begreppet intersubjektivitet. Begreppet kommer därför utredas i kapitlet.

I etapp två möter deltagarna i form av karaktärer publiken och här kan publiken ha olika roller som endast åskådare eller även deltagare. Det de får förmedlat till sig är den medvetenhet som deltagarna har analyserat/tolkat ihop av historien men vad de sedan gör med den medvetenheten skiljer sig åt beroende på formen av teater och analysen/tolkningen av historien, möjligtvis även beroende på vilka som förmedlar historien och detta, det vill säga effekten av teatern på publiken är något jag vill utreda i kapitlet *Undersökning av effekt och förmåga*. Historien kan beröra vad som helst som exempelvis respekterandet av det universella människovärdet.¹¹

När jag talar om teater menar jag alltså en väldigt generell term som sträcker sig över många olika sorters teaterformer. Teaterns definition som ett universellt språk visar på att alla människor kan uttrycka en medvetenhet om allas innehav av det universella människovärdet och även skapa respekt för det universella människovärdet hos de som ser teatern.

¹¹ Rae, Paul., *Theatre & human rights*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, s. 22.

3 Ett respekterat universellt människovärde

Ett värde som alla människor innehar, det värde som jag talar om med benämningen ”det universella människovärdet”, grundar sig på en människosyn om att människor har ”förmågan att kunna skapa sin egen livsform”.¹² Vad som då behövs för att det universella människovärdet ska vara respekterat är att möjligheterna för att kunna skapa sig sin egen livsform ska finnas, redo för att användas.¹³

Detta tycker jag att Nussbaum uttrycker väldigt väl med sitt språk om kapaciteter (förmågor/möjligheter) och hon säger själv att man skulle kunna se på de mänskliga rättigheterna som ”kombinerade kapaciteter”.¹⁴ Syftet med de mänskliga rättigheterna är nämligen att de ska förhindra kränkningar av det universella människovärdet,¹⁵ det vill säga; syftet med de mänskliga rättigheterna är att främja respekten för det universella människovärdet.

Detta betyder att man främjar respekten för det universella människovärdet genom att respektera de mänskliga rättigheter som följer utav att vara en bärare av det universella människovärdet.¹⁶ Hur ska detta ske på bästa sätt? Vad innebär det att respektera de mänskliga rättigheterna för att respektera det universella människovärdet?

Här vill jag nu återvända till Nussbaums tankar kring människans kapaciteter och förklara vad hon menar med begreppet ”kombinerade kapaciteter” och hur begreppet kan kopplas till ett respekterande av det universella människovärdet.

Nussbaums begrepp ”kombinerade kapaciteter” syftar på ”interna kapaciteter” tillsammans med externa förutsättningar. De ”interna kapaciteterna” är de inre tillstånd hos en människa som krävs för att, tillsammans med yttre, externa förutsättningar, kunna skapa de funktioner som man använder sig av för att leva ett värdigt, mänskligt liv. Ett exempel på detta som hon ger är den inre kapaciteten som människor har för att kunna använda sig av funktionen ”rätten till yttrandefrihet”.¹⁷ Människor har den inre kapaciteten till att yttra sig, till att kommunicera, men för att kapaciteten verkligen ska blomstra ut behöver det finnas externa förutsättningar i form av andra människor i närheten som talar (eller kommunicerar på andra sätt). Först då kan den inre kapaciteten användas.

¹² Roth, Hans Ingvar, *Vad är mänskliga rättigheter?*, Natur och kultur, Stockholm, 2007, s. 191.

¹³ Roth, Hans Ingvar, *Vad är mänskliga rättigheter?*, Natur och kultur, Stockholm, 2007, s. 192.

¹⁴ Nussbaum, Martha Craven, *Women and human development: the capabilities approach*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001[2000], s. 98.

¹⁵ Roth, Hans Ingvar, *Vad är mänskliga rättigheter?*, Natur och kultur, Stockholm, 2007, s. 9.

¹⁶ Rae, Paul., *Theatre & human rights*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, s. 7.

¹⁷ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 21 May 2012], artikel 19.

Vidare vill jag ge exemplet på vad som krävs för att funktionen ”rätten till fredlig sammankomst” ska vara möjlig att använda sig utav, det vill säga – respekterad (valet av denna rättighet grundar sig på min tidigare redogörelse av teater som ett uttryck för/en användning av rättigheten).¹⁸ De interna förutsättningar som krävs är att människor ska ha kapaciteten att kunna röra/förflytta sig fritt. Men detta räcker inte för att funktionen ska finnas och kunna användas utan de externa förutsättningarna ”mötesplats” och ”vägar dit” som är öppna för alla måste även de finnas.

Sammanfattningsvis vill jag säga att ett respekterat universellt människovärde innebär att de mänskliga rättigheterna som följer utav innehavet av människovärdet ska respekteras på så sätt att de förutsättningar som krävs (både interna och externa) ska finnas och vara redo att användas.

Innan jag fortsätter till min nästa del vill jag belysa vilka som har en nyckelroll i min redogörelse angående vilka förutsättningar som måste finnas för att rätten till fredlig sammankomst och rätten till yttrandefrihet ska vara respekterade och dessa ”vilka” är just människor. Det är människor som skapar dessa förutsättningar.

Det är i mötet människor emellan som det universella människovärdet ska respekteras i sättet vi behandlar varandra genom att skapa förutsättningarna som behövs för att alla människor ska kunna leva ett liv värdigt sitt universella människovärde. Detta beror på att människor behöver varandra för att vara människor, för att leva ett mänskligt liv där människans livsmöjligheter, kapaciteter, kan realiseras.¹⁹ Denna uppfattning, att människor är beroende av andra människors existens för att vara mänskliga, gör att innehavet av det universella människovärdet inte bara bör tolkas som en förmåga att utforma livet för *sig själv* utan som en förmåga att utforma ett *värdigt mänskligt* liv, det vill säga ett liv där människor har ett ansvar gentemot varandra som innebär att man ska skapa förutsättningar för varandras möjligheter att leva värdiga, mänskliga liv.²⁰ Ett *universellt* människovärde innebär att *alla* människor bär på det och då innebär respekterandet av det att *alla* människors universella människovärde ska respekteras.

I denna kontext; att respekten för det universella människovärdet som syftar på människans förmåga att skapa ett värdigt, mänskligt liv även innebär ett ansvar att använda sin förmåga för att respektera andra människor som även de är bärare av det universella människovärdet, vill jag poängtera att en begränsad eller i stort sett obefintlig förmåga att själv skapa ett värdigt mänskligt liv inte innebär ett begränsat eller ett i stort sett obefintligt universellt människovärde. En begränsad eller i stort sett obefintlig förmåga att skapa förutsättningar för att värdigt, mänskligt liv innebär att anspråket på förutsättningar och skyldigheten att skapa och underhålla förutsättningar helt enkelt tar sig andra uttryck som fortfarande är uttryck för ett innehav av det universella människovärdet.²¹

¹⁸ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 21 May 2012], art. 20.

¹⁹ Arlebrink, Jan, *Människan som subjekt: introduktion till vårdetik*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009, s. 14; Roth, Hans Ingvar, *Vad är mänskliga rättigheter?*, Natur och kultur, Stockholm, 2007, s. 192.

²⁰ Arlebrink, Jan, *Människan som subjekt: introduktion till vårdetik*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009, s. 14.

²¹ Roth, Hans Ingvar, *Vad är mänskliga rättigheter?*, Natur och kultur, Stockholm, 2007, s. 205.

Att inte skapa och underhålla (med att underhålla menar jag att man ska se till att förutsättningarna ska vara redo att användas) förutsättningar med de uttryck man förfogar, det vill säga att förneka människor deras rätt till att kunna uttrycka det universella människovärdet genom att leva ett värdigt, mänskligt liv, innebär det att man förnekar det värdets existens, då man behandlar människor som något annat än människor, eller mindre värda än andra människor.²²

Ett respekterat universellt människovärde innebär alltså att *människor* ska skapa de förutsättningar som krävs för att det universella människovärdet ska vara respekterat.

Vad som är viktigt att begrunda här är just betydelsen av att människor ska ha möjlighet att använda sig av förutsättningarna och inte *att* de använder förutsättningarna. Detta grundar sig på tanken om att människor är bärare av ett medvetandetillstånd som gör dem till subjekt och inte objekt,²³ det vill säga, en människa ska inte, på grund av sitt universella människovärde, behandlas som ett medel utan ett mål i sig.²⁴

Ett respekterat universellt människovärde innebär alltså att människor ska behandla varandra som subjekt, mål i sig och att de ska skapa och underhålla förutsättningarna för att leva ett värdigt, mänskligt liv.

För att människor, subjekten, bärarna av ett medvetandetillstånd, ska bli medvetna om sitt universella människovärde krävs det ett universellt språk,²⁵ som till exempel teater. Detta medvetande, vetenskapen om det universella människovärdet, eller snarare uppfattningen av alla människor som bärare av det universella människovärdet är huvudnyckeln för ett respekterat universellt människovärde vilket fås i själva användandet av förutsättningarna.²⁶

Nu låter detta troligtvis fruktansvärt förvirrande då jag hela tiden talat om förutsättningarnas existens för ett mänskligt, värdigt liv och inte användandet av förutsättningarna. Men för att knyta an till det jag sade tidigare om att vissa människor inte har lika stor, eller en nästintill obefintlig förmåga att skapa dessa förutsättningar för sig själv och andra, som till exempel när det

²² Dworkin, Ronald, *Taking rights seriously*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass., 1977, s. 199.

²³ ”Subjekt/objekt”, i *Filosoflexikonet*, Poul Lübcke (red.), övers. Jan Hartman (Stockholm: Forum, 1988), 529f.; som i: Sandahl, Bo. *Person, relation och Gud: konstruktionen av ett relationellt personbegrepp i nutida trinitarisk teologi*, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet., Diss. Lund : Lunds universitet, 2004, Lund, 2004, s. 24; Arlebrink, Jan, *Människan som subjekt: introduktion till värdetik*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009, s. 15; Roth, Hans Ingvar, *Vad är mänskliga rättigheter?*, Natur och kultur, Stockholm, 2007, s. 204; Larsen, Jenny, *Subjektets roll i förståelsen av världen – en studie utifrån ett fenomenologiskt perspektiv*, Pedagogiska institutionen, Lunds universitet, Lund, 2004, s. 1.

²⁴ Nussbaum, Martha Craven, *Women and human development: the capabilities approach*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001[2000], s. 5; Roth, Hans Ingvar, *Vad är mänskliga rättigheter?*, Natur och kultur, Stockholm, 2007, s. 197.

²⁵ Kopeliovich, Sergio & Kuriansky, Judy, Related reports on model of human rights and mental health, Journeys for Peace: A model of human rights education for young people in Mexico. *Counselling Psychology Quarterly* Vol. 22, No. 1, March 2009; 69–75, s. 75.

²⁶ Nussbaum, Martha Craven, *Women and human development: the capabilities approach*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001[2000], s. 106.

kommer till barn, så behöver människor först och främst använda sig av förutsättningarna för att förstå att de är bärare av det universella människovärdet. Därefter kan de välja vilka förutsättningar som behövs för att leva ett värdigt, mänskligt liv.

För att veta på vilket sätt man ska uttrycka, respektera, det universella människovärdet så måste man alltså först veta att man innehar ett människovärde som alla människor har gemensamt – det universella människovärdet.

4 Uttryck är respekt

I teater uttrycker man att man är en innehavare av det universella människovärdet (vilket är ett respekterande av det egna människovärdet och därmed ett respekterande av det universella människovärdet) genom att tydligt ha en subjektidentitet. Subjektidentiteten i teater visar sig på så sätt att man är den som tolkar historien som ska förmedlas, rollen som ska förmedlas och slutligen så är man den som gestaltar förmedlingen – förmedlingen i etapp 2 är alltid skapad av någon med ett medvetande. Tolkningen sker efter en analys av den historia som ska framföras där man tar reda på eller bestämmer under vilken tid, i vilket sammanhang och på vilken plats historien utspelar sig på. Därefter analyserar man personerna i historien, vilka relationer som finns mellan dem, hur det som lämnats oskrivet mellan raderna i historien påverkar personerna och deras motiv bakom sina handlingar.²⁷

Dessa motiv är oftast känslor – emotioner, det är nämligen de som avgör vad vi gör och hur vi gör det; våra emotioner är det som i hög grad motiverar våra handlingar.²⁸ Att förstå detta visar på en väl utvecklad emotionell kapacitet och det är av godo när man relaterar den utvecklade emotionella kapaciteten till ett respekterande av det universella människovärdet. Innan jag förklarar det ”goda” i relationen mellan en väl utvecklad emotionell förmåga och ett respekterande av det universella människovärdet så ska jag först förklara vad jag menar med emotioner och en emotionell kapacitet.

Människor har en emotionell kapacitet till att förstå, bearbeta, leva ut och kontrollera egna känslor, till att förstå andras känslor och då det behövs ge en respons på känslorna.²⁹

Emotioner är känslor som man kan uppleva och de reaktioner som sker i kroppen på grund av känslorna.³⁰

Den del i människans emotionella kapacitet som berör en kontakt med andra människor, det vill säga förmågan att förstå andras känslor är vad jag tolkat till att vara det man kallar för människans förmåga till empati och intersubjektivitet. Förmågan innebär att människor kan dela varandras subjektiva inre världar, det vill säga varandras känslor, uppfattningar, tankar, intentioner, osv.³¹

²⁷ Ullberg, Hans & Bergman, Gösta M. (red.), *Teater ...*, [Ny, genomsedd och revid. uppl.], Tiden, Stockholm, 1963, s. 134-135.

²⁸ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 6.

²⁹ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 7.

³⁰ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 30.

³¹ Zlatev, Jordan (red.), *The shared mind: perspectives on intersubjectivity*, John Benjamins, Amsterdam, 2008, s. 1.; Husserl, Edmund., *The Basic Problems of Phenomenology: From the Lectures, Winter Semester, 1910–1911 From the German “Aus den Vorlesungen, Grundprobleme der Phänomenologie, Wintersemester 1910/1911” in Zur Phänomenologie der Intersubjektivität, Husserliana XIII, edited by Iso Kern*, Springer, Dordrecht, 2006, s. 82.

Denna förmåga är betydelsefull för att människor ska kunna identifiera sig med varandra och det är nu jag kommer till varför en utvecklad emotionell kapacitet är till gagn för ett respekterande av det universella människovärdet. För det är nämligen väsentligt att erkänna människor som människor för att respektera det universella människovärdet. Med erkännandet kommer vetenskapen om vilka man ska skapa och underhålla förutsättningar för så att ett liv värdigt det universella människovärdet ska vara möjligt, och så vet man vilka som ska behandlas som subjekt, mål i sig.

Genom att dela en annans inre värld, genom att förstå en annan människas känslor, motiv/intentioner, så ser man att det finns en medvetenhet i den andre och det är just detta som definierar vad det innebär att vara ett subjekt – att man har ett medvetande.³² Jag utgår alltså ifrån att känslor och handlingar, det vill säga att emotioner är en produkt av ett medvetande, i alla fall i de fall där man har upplevt en likadan/liknande situation.³³

I oerfarnas liv, när man till exempel bara är ett barn så reagerar man intuitivt (och inte medvetet) med emotioner på andras emotioner och detta kan endast förklaras med människans biologi (som sedan kompletteras med erfarenheter). Det är nämligen så att det som gör den intersubjektiva och empatiska förmågan möjlig, det som gör att vi kan se andra människor som subjekt vilket öppnar för möjligheten att respektera det universella människovärdet genom att behandla människor som subjekt är att människor har spegelneuroner.

Dessa spegelneuroner gör att människor kan ”uppfatta och reagera på andra individers både genomförda och tänkta handlingar”.³⁴ Vilket sker genom att de processer som sker i den egna kroppen vid upplevandet av handlingar och känslor är densamma som aktiveras vid förnimmelsen av handlingar och känslor hos andra.³⁵ Den egna kroppen speglar den andra kroppen och på så sätt suddas/tunnas gränsen ut mellan två (eller fler individer) så att de upplever samma sak (men troligtvis till olika grad).³⁶ Känsloupplevelsens intensitet beror på uppfattningen av ens egen kroppsaktivitet och därför kan man ibland, på grund av sina spegelneuroner, uppleva känslor av att observera andras uttryck för känslor då ens kropp har aktiverats.³⁷

³² ”Subjekt/objekt”, i *Filosoflexikonet*, Poul Lübcke (red.), övers. Jan Hartman (Stockholm: Forum, 1988), 529f.; som i: Sandahl, Bo. *Person, relation och Gud: konstruktionen av ett relationellt personbegrepp i nutida trinitarisk teologi*, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet., Diss. Lund: Lunds universitet, 2004, Lund, 2004, s. 24

³³ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och utnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 40.

³⁴ Havnesköld, Leif & Risholm Mothander, Pia, *Utvecklingspsykologi*, 3., [helt omarb., och uppdaterade] uppl., Liber, Stockholm, 2009, s. 98.

³⁵ Gallese, Vittorio, The roots of empathy: The shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity. *Psychopathology* 2003; 36:171-180. DOI: 10.1159/000072786, s. 171.

³⁶ Havnesköld, Leif & Risholm Mothander, Pia, *Utvecklingspsykologi*, 3., [helt omarb., och uppdaterade] uppl., Liber, Stockholm, 2009, s. 280.

³⁷ Hwang, Philip (red.), *Vår tids psykologi*, Natur och kultur, Stockholm, 2005, s. 122.

Kroppsspråket är universellt och starkt kopplat till handlingar och känslor då det är med hjälp av handlingar som kroppsspråket uttrycker sig och det är känslan som bestämmer vad för handling kroppsspråket ska uttrycka sig med.³⁸ Att kroppsspråket är universellt har bevisats av Darwin då han observerade emotionella uttryck i mimik och kroppshållning och såg att liknande ansiktsuttryck gavs vid likartade emotioner oavsett kultur. Vi är alltså födda till att uttrycka oss på ett visst sätt, och detta argument stärks ytterligare av att även barn som föds blinda uppvisar samma kroppsspråk/uttryck som seende barn.³⁹

I teater är ”handling” det viktigaste momentet och man använder sig av spegelneuronernas matchningseffekt till att skapa kontakt mellan deltagare i övningar under etapp 1 för att få fram ett samarbete och även en koppling av deras ”inre världar”.⁴⁰

4.1 Teater som metod för att utveckla förmågan till empati och intersubjektivitet

Såvida man har det neurosystem som består av spegelneuroner kan man alltså erkänna varandra som människor då de gör att människor kan identifiera sig med varandra som människor tack vare det universella kroppsspråket som blir en väg till varandras inre världar, vilket här kallas för intersubjektivitet och empati.

Dock så finns det de som har defekter på spelneuronsystemet som till exempel autistiska,⁴¹ vilket även kan vara fallet hos de som Carl-Gerhard Gottfries (C G Gottfries) kallar för ”emotionellt förståndshandikappade”. Dessa personer har antisociala drag i sin personlighet.⁴² I ett amerikanskt diagnostiskt klassifikationssystem med namnet Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-IV) så betonas det att människor med antisocial personlighetsstörning har svårt att anpassa sig till samhällets regler och att det finns en ”bristande inlevelseförmåga (empati)” hos dem.⁴³ Vidare menar man att detta leder till ”ett genomgående mönster av bristande respekt för och kränkningar av andras rättigheter” och det är just kopplingen mellan en brist på inlevelseförmåga, det vill säga en brist på empati och intersubjektivitet och bristen av respekt för andras rättigheter som jag vill ta fasta på.

Förmågan till empati och intersubjektivitet är otroligt viktig ifall man vill att det universella människovärdet ska bli respekterat genom att respektera de rättigheter som följer därav. Nu vill

³⁸ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 69.

³⁹ Hwang, Philip (red.), *Vår tids psykologi*, Natur och kultur, Stockholm, 2005, s. 118.

⁴⁰ Altenbernd, Lynn, *A handbook for the study of drama*, Macmillan, New York, 1966, s. 13.

⁴¹ Havnesköld, Leif & Risholm Mothander, Pia, *Utvecklingspsykologi*, 3., [helt omarb., och uppdaterade] uppl., Liber, Stockholm, 2009, s. 175-176.

⁴² Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 56.

⁴³ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 57-58.

jag betona att det i DSM-IV inte står *mänskliga* rättigheterna men principen om att man respekterar en annan människa om man känner/vet/ser människan som medlem i människofamiljen är densamma.

Därför vill jag nu redogöra för C G Gottfries teori om vad som behövs för att den emotionella kapaciteten ska utvecklas. För genom att utveckla den så utvecklas den intersubjektiva och empatiska förmågan också. Trots att de ”emotionellt förståndshandikappade” har defekter i de hjärnområden som behövs för att utnyttja den emotionella kapaciteten så påverkar miljön, erfarenheter, också (jag tänker inte diskutera hur mycket då jag endast vill se *ifall* teater kan utveckla den emotionella förmågan, dock vill jag uttrycka att miljön/erfarenheter påverkar då det är det som gör människor till subjekt – förmågan att lagra minnen som sedan medvetandegöras bygger på argumentet att miljön/erfarenheter påverkar).⁴⁴

C G Gottfries menar på att man först och främst behöver veta vad känslor är, hur man identifierar dem hos sig själv och andra, man behöver lära sig att känslor kopplas till händelser, man behöver lära sig att analysera vad som styr ens beteende, att kontrollera och att leva ut sina känslor.⁴⁵ Det exempel som C G Gottfries ger är att man ska lära sig detta genom metoder där känslor provoceras och diskuteras som i till exempel rollspel eller dramapedagogik med improvisationsövningar (övningar där man gestaltar något spontant inom vissa ramar).

Här finns en tydlig koppling till teater då han uttryckligen säger ”rollspel” som är en släkting till teater där fokuset ligger på att finna lösningar på problem vilket används i psykodrama.⁴⁶ Den största skillnaden mellan rollspel och teater är att man i rollspel använder sig av egna känslor, det vill säga att man i rollspel oftast är sig själv medans man i teater förmedlar känslor som rollen i historien har. Denna distinktion anser jag inte ha någon påverkan på utvecklandet av den emotionella kapaciteten vilket jag kommer att gå in på lite längre fram i texten. Dramapedagogik är influerat av bland annat teater och är ”en helhetspedagogisk syn på människan i form av tanke, känsla, handling”.⁴⁷ I dramapedagogik använder man sig av sig själv i rollspel eller dramatiseringar (teater)⁴⁸ för att undersöka hur man fungerar i kontakt med andra människor och för att utveckla sin aktiva och ansvarstagande roll i samspel med andra.⁴⁹

Slutsatsen jag drar här är att man i teater, i analysen av historien man ska framföra där man tar reda på varför personerna i historien betar sig och handlar som de gör, och därefter i

⁴⁴ Hornborg, Alf. Hjälper oss biologin förklara mänsklig beteendevariation? *RIG – Kulturbeskrivningstidskrift*, vol. 84, nr 3, 2001, s. 2.

⁴⁵ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och utnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 68.

⁴⁶ rollspel. <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/rollspel/294901>, Nationalencyklopedin, hämtad 2012-05-28.

⁴⁷ Korths-Aspegren, Charlotta & Sigrell, Anna. Drama, pedagogiskt drama eller dramapedagogik?, 980110, http://korths.se/dokument/drama_artikel.pdf, hämtad 2012-05-28, s. 5.

⁴⁸ dramatisera. <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/sve/dramatisera>, Nationalencyklopedin, hämtad 2012-05-28.

⁴⁹ Korths-Aspegren, Charlotta & Sigrell, Anna. Drama, pedagogiskt drama eller dramapedagogik?, 980110, http://korths.se/dokument/drama_artikel.pdf, hämtad 2012-05-28, s. 7.

gestaltningen så övar man sig i att identifiera känslorna i sig själv då de endast kan förmedlas om känslorna är så starka att de blivit medvetna.⁵⁰ Förmedlingen av känslorna sker via kroppsspråket och det är väldigt ändamålsenligt då det, som jag tidigare berättade, är uppfattningen av ens egen kroppssaktivering, kroppsspråk, som avgör i vilken grad man upplever känslorna/emotionerna.⁵¹ Att uttrycka sig via kroppsspråket är även fördelaktigt då det är universellt, det vill säga förankrat i oss från födseln vilket därför gör det till ett ibland mer träffande språk än det verbala då ord kan begränsas av vokabulären eller göra att känslor tolkas till något som de inte är.⁵² Slutligen så lär man sig i teater att ”bemästra” känslorna då man i inlevelsen av sin roll måste identifiera, leva ut och kontrollera de känslor som ska förmedlas.

Enligt den gamla grekiska kulturen så lever till och med publiken ut sina känslor då de ser teater vilket skulle kunna vara möjligt med den empatiska och intersubjektiva förmågan.⁵³ Då kan man säga att den intersubjektiva och empatiska förmågan leder till en åtminstone lite mera utvecklad emotionell kapacitet då utlevandet av känslor är en del av det som behövs för att den emotionella kapaciteten ska utvecklas vilket i sin tur leder till en förbättrad förmåga till intersubjektivitet och empati. Kortfattat: användandet av den intersubjektiva och empatiska förmågan leder till att förmågan utvecklas.

4.2 Vidsynt egoism

Detta stämmer överens med idén om att man lär sig/utvecklas via erfarenheter,⁵⁴ det vill säga, människor lär sig av trial-and-error metoden.⁵⁵ Trial-and-error metoden är att man lagrar kunskapen som uppkommit av att ha varit i en situation där man lärt sig att ens handlande antingen ledde till lust eller olust känslor och av den kunskapen vet man vid en liknande eller likadan situation ifall man bör handla densamma eller annorlunda för att antingen återuppleva lust känslan eller undvika olust känslan, beroende på vad man upplevde i den tidigare situationen.⁵⁶ Denna metod är ytterst långsam och omständlig vilket talar för att man bör hitta en form av trial-and-error metoden som går snabbare och/eller effektivare. Denna form skulle kunna vara teater då just teater är en utmärkt metod för att testa olika beteenden/handlingar i olika scenarior/situationer, lära sig av det, och samtidigt vara ”hel och ren” utan några ärr från att själv (i bemärkelsen att man inte var i jaget) ha varit i de situationer som man kan uppleva via

⁵⁰ Blatner, Adam H., *Praktiskt psykodrama*, Natur och kultur, Stockholm, 1984, s. 15.

⁵¹ Hwang, Philip (red.), *Vår tids psykologi*, Natur och kultur, Stockholm, 2005, s. 122.

⁵² Blatner, Adam H., *Praktiskt psykodrama*, Natur och kultur, Stockholm, 1984, s. 14; Havnesköld, Leif & Risholm Mothander, Pia, *Utvecklingspsykologi*, 3., [helt omarb., och uppdaterade] uppl., Liber, Stockholm, 2009, s. 112.

⁵³ Blatner, Adam H., *Praktiskt psykodrama*, Natur och kultur, Stockholm, 1984, s. 13.

⁵⁴ Spolin, Viola, *Improvisation for the theatre: A handbook of teaching and directing techniques : Including two hundred and twenty theatre games*, [Ny utg.], Pitman, London, 1973, s. 3.

⁵⁵ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 28.

⁵⁶ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 34-35.

teater. Det är alltså via en låtsad, en representativ erfarenhet av livet,⁵⁷ som kunskapsinhämtningen sker för att öka kunskapen om vilket handlande som bör efterlevas/genomföras och den inhämtningen blir inte ”sämre” på grund av att erfarenheten är representativ istället för ”verklig”.⁵⁸ Kunskapen om vilket handlande som bör eftertraktas är ytterst viktig för att se att det gagnar sig att samarbeta med andra människor vilket är tydligast då man är nyfödd, redan då använder människor alltså sin emotionella kapacitet för att skapa kontakt med de som finns i närheten för att kunna överleva.⁵⁹

Människor är alltså egoistiska redan från födseln men för att andra människor ska ge en det man behöver, trots att de är egoistiska, så behöver människan utveckla sin egoism till en ”vidsynt egoism”. Det som påverkar vilken sorts egoism man har som människa är den emotionella kapaciteten. Om den emotionella kapaciteten utvecklas så leder det till en vidsynt egoism, det vill säga en ändamålsenlig och förnuftig egoism som ger utrymme för långsiktig planering med samarbete involverat. Detta är att föredra framför en ”trångsynt egoism” som innebär att man har en kortsiktig planering där man ”tar det man vill ha och gör det man vill göra” vilket skulle kunna dras till att skapa en öppning för att inte behandla människor som subjekt utan i stället som objekt. Vilket kan vara skadligt både för en själv och för andra.⁶⁰

Det är alltså en vidsynt egoism som behövs för att människor ska samarbeta och därmed skapa och underhålla förutsättningar för att de mänskliga rättigheterna ska kunna användas. Att respektera det universella människovärdet är alltså möjligt via en utvecklad emotionell kapacitet som nås via exempelvis teater.

Vidare vill jag här uttrycka att samarbete är innebörden av att behandla människor som subjekt, mål i sig.

För att besvara frågan jag ställde i kapitel 2; Teater – en definition, angående om det är acceptabelt att alla deltagare inte har lika stor roll i teater så vill jag säga att: ja, det är acceptabelt. För så länge det finns ett samarbete mellan deltagarna i teater så spelar det ingen roll att de har ”olika stora roller/ansvar”. Samarbete måste finnas inom teater för att det ska bli en teater,⁶¹ och samarbetet fås genom användandet av förmågan till intersubjektivitet och empati då man på så sätt utvecklar den emotionella kapaciteten till att bli vidsynt egoistisk.

I teater respekterar man alltså det universella människovärdet genom att uttrycka sina känslor och genom att förstå andras uttryck för sina känslor. Då delar man den inre subjektiva världen,

⁵⁷ Altenbernd, Lynn, *A handbook for the study of drama*, Macmillan, New York, 1966, s. 11.

⁵⁸ Berglind, Hans (red.), *Skapande ögonblick: psykodrama och sociodrama*, Cura, Stockholm, 1998, s. 206-207.

⁵⁹ Havnesköld, Leif & Risholm Mothander, Pia, *Utvecklingspsykologi*, 3., [helt omarb., och uppdaterade] uppl., Liber, Stockholm, 2009, s. 202.

⁶⁰ Gottfries, Carl-Gerhard, *Människans emotionella förmåga: en utforskad och outnyttjad möjlighet*, H. Lundbeck AB, Helsingborg, 2000, s. 22.

⁶¹ Altenbernd, Lynn, *A handbook for the study of drama*, Macmillan, New York, 1966, s. 12.

erkänner att den andre delar människoskapet som jaget har. Slutligen så är man i teater ett subjekt (och därmed behandlad därefter vilket är förenligt med respekterandet av det universella människovärdet) då känslorna endast kan uttryckas om de är medvetna, vilket är själva markören för att vara ett subjekt – att ha ett medvetande. Att behandla varandra som subjekt i teater sker när man samarbetar för då behandlar man varandra som mål i sig.

Samarbete är ett uttryck för att vara ett subjekt, vilket är respekt för det universella människovärdet då man erkänner sin egen människoidentitet, andras människoidentitet och sin förmåga att respektera dessa människor och deras innehav av det universella människovärdet.

5 Undersökning av effekt och förmåga

I Nordirland 1999 skapades det en teater med både Protestantiska och Katolska aktörer – ”*The Wedding Community Play Project*”. Detta skedde vid en tid då man försökte ena alla invånarna till att bygga en framtid tillsammans efter ”The Troubles”: Any attempt to define the conflict in Northern Ireland will be an oversimplification. Very broadly, however, the Protestant Unionist community (which in a small and diminishing majority in Northern Ireland) wishes to be regarded as British and part of the UK. The Catholic Nationalist and republican community wishes to be part of the Republic of Ireland. In addition, everyday life in the North has been marred for many years by discriminatory practices by those in positions of power and authority and by high levels of sectarianism and violence.⁶²

De hade två målsättningar inför teatern som sammanfattningsvis gick ut på att skapa en trygg plats dit både Protestanter och Katoliker kunde gå för att utforska frågor, känslor, skillnader och likheter via drama (de ville använda sig av rätten till fredlig sammankomst för att använda sin intersubjektiva och empatiska förmåga för att förstå varandras inre världar).⁶³

De ville skapa en teater som skulle väcka medvetenhet hos publiken angående mixade äktenskap (det vill säga äktenskap mellan Protestanter och Katoliker) som skulle leda till diskussioner kring problemen som exempelvis ett upphörande av vissas liv som skett på grund av äktenskapen (de ville medvetandegöra publiken för att skapa effekten ”respekterande av rätten till liv och rätten till att utan någon inskränkning med avseende på ras, nationalitet eller religion ingå äktenskap och bilda familj, och vidare att familjen ska bli skyddad av samhället och staten”).⁶⁴,⁶⁵

För att uppnå dessa målsättningar visade det sig vara nödvändigt med en solid och trygg utgångspunkt för annars byggdes det lätt upp en ”empatisk mur” mellan deltagarna som förhindrade utnyttjandet av den intersubjektiva och empatiska förmågan.⁶⁶ Det utgångsläge som påbörjades i etapp ett av teatern var nyfiket och övningar där man till exempel skulle gestalta de hemskaste sekteristiska kränkningarna mot människor som man kunde föreställa sig på grund av ett mixat äktenskap genomfördes med resultatet att medverkarna slappnade av och mjukades

⁶² Boon, Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 13 och 31.

⁶³ Boon, Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 15.

⁶⁴ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 29 May 2012], artikel 3 och 16.

⁶⁵ Boon, Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 15-16.

⁶⁶ Havnesköld, Leif & Risholm Mothander, Pia, *Utvecklingspsykologi*, 3., [helt omarb., och uppdaterade] uppl., Liber, Stockholm, 2009, s. 280; Boon, Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 17 och s. 27.

upp.⁶⁷ Lite senare i teaterns process så kom negativa känslor fram mellan olika deltagare som tyvärr aldrig utforskades vidare.⁶⁸ Detta gick emot målsättningen om att förstå varandras inre världar vilket senare åtgärdades då de tillsammans skapade en teater som faktiskt påverkade åskådarna (på vilket sätt kommer jag till lite längre fram).

Slutsatsen jag vill dra av detta är att det är till en stor fördel att använda sig av många övningar i etapp ett där man skapar kontakt mellan varandras handlingar med hjälp av spegelneuronernas matchningseffekt för att förstå varandras inre världar. Etapp två, alltså föreställningen/föreställningarna, är i sig självt en övning i att använda den intersubjektiva och empatiska förmågan, och det var det som gjorde att deltagarna kunde dela varandras inre värld trots dispyter innan etapp två.

När människor samarbetar måste de koordinera sig med varandra (skådespelare måste exempelvis kunna ta sig till scenen vid rätt tillfälle med rätt kläder),⁶⁹ vilket är ett användande av förmågan. Och när människor samarbetar för att skapa något tillsammans är de alla betydelsefulla för slutresultatet, de är alla med och påverkar som aktörer vilket tydligt ger dem en subjekt-roll vilket de inte bara åtar sig för sig själva utan de erkänner även andra som subjekt – de behandlar varandra som subjekt. Därför drar jag här slutsatsen att det universella människovärdet respekteras inom alla teaterformer då man i dem alla samarbetar.

Övningen i intersubjektivitet och empati – teater – ledde till att deltagarna tillsammans organiserade sig i en organisation med namnet: Community Theatre Association of Belfast (CTAB).⁷⁰ Effekten för deltagarna i teatern var en känsla av eufori att de lyckats med att få klart sin skapelse inför uppvisningen (om än ofärdig) och att den dessutom fick ett positivt gensvar av åskådarna.⁷¹ Deras upplevelse av sin egen förmåga till att kunna göra skillnad i världen, att kunna forma livet, stärktes.⁷²

Innebär detta att de fick en uppfattning av att kunna respektera det universella människovärdet? Till en början var det nog så: Our feeling of a strong connection, for better or for worse, with the shift in political realities, was acute.⁷³ Men då inga uppföljande teaterprojekt vidtogs så rann

⁶⁷ Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 17.

⁶⁸ Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 17.

⁶⁹ Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 22.

⁷⁰ Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 28.

⁷¹ Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 23, 25, 27.

⁷² Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 26.

⁷³ Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 25-28.

medvetenheten kring ”lösningen/diskussionen” på problemet om de mixade äktenskapen ut i sanden.⁷⁴

Slutsatsen av detta är att teater behöver långvariga eller flerfaldiga former, det vill säga föreställningar under en lång period eller flera olika teateruppsättningar eller både och för att få till en effekt där det universella människovärdet respekteras.

I det här fallet hade det uppnåtts i formen av respekterandet av rätten till liv och rätten till att ingå äktenskap som ska skyddas av samhället och staten. Om detta hade uppnåtts skulle deltagarna i teatern troligtvis ha upplevt en förmåga av att kunna påverka de förutsättningarna som behövs för att skapa ett respekterande.

Effekten hos åskådarna var stark, de kom ihåg även efter tre år att de såg teatern, vilka känslor och tankar som hade väckts på grund av det de observerat (i varje fall hos de som intervjuades inför mitt material) vilket tyder på en väl genomförd intersubjektiv och empatisk förmåga.⁷⁵ Dock så ledde det inte till någon handling eller insikt hos åskådarna att de kunde påverka utan effekten stannade vid upplevandet av känslor.

Effekten av känslor följt av handling har däremot ”Action Theatre” lyckats åstadkomma.

I Action Theatre är grundidén att människor ska samarbeta i en teater för att påverka samhällen till att lösa problem som finns. Problemen är sedan byggstenarna i historien som ska utformas och sedan framföras för åskådare. Slutresultatet ska bli att man erhåller en medvetenhet kring problemen, tillsammans med en kunskap om hur lösningen på problemet ska vidtas, vilket ska leda till att människor blir en ”kraft för förändring”.⁷⁶

Teatern är uppbyggd efter dessa steg; medverkarna i etapp ett består av initiativtagare som har teknisk kunskap kring hur man ska utforska ett problem och skådespelarna kommer från det samhälle, den plats man vill lösa problemen i. En analys av samhället görs för att finna problem genom exempelvis enkäter, workshops, tidningsurklipp och diskussioner. Av analysen åskådliggörs problem utav vilka man väljer ut de man vill förändra.⁷⁷

Därefter påbörjas en lång utbildning inom områden som berör problemen för att ständigt under kunskapsinhämtningens gång skapa olika teaterföreställningar som alltid lämnas ”open-ended” för att publiken ska kunna medverka i föreställningen. Medverkandet kan ske via diskussioner som leder till en förändring i den redan framförda föreställningen så att skådespelarna får göra

⁷⁴ Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 27.

⁷⁵ Richard & Plastow, Jane (red.), *Theatre and empowerment: community drama on the world stage*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 26.

⁷⁶ Palasz, Nicole., (red.) *Action Theatre: Initiating Change*. Minneapolis : The Center for Victims of Torture, 2007, s. 7.

⁷⁷ Palasz, Nicole., (red.) *Action Theatre: Initiating Change*. Minneapolis : The Center for Victims of Torture, 2007, s. 7-8.

om den med förändringen innesluten, åskådare kan få gestalta sin åsikt genom att vara med på spelplatsen eller så frågar man publiken vad de tror kommer hända innan ett avslut ges. Ibland så följer de upp föreställningar med diskussioner hemma hos åskådare.⁷⁸ De vill att lösningar på problemen alltid ska nås tillsammans med publiken.⁷⁹

Detta visar på deltagarnas engagemang i att lösa problemet även utanför teatern vilket kan vara det som fattas i andra teaterformer för att få en effekt hos åskådarna och samhällena de lever i till att respektera det universella människovärdet. Teatern är här tydligt en del av samhället och därför kan samhället påverkas.

I Bangladesh hade en grupp som använt sig av Action Theatre fokuserat på problemen våldtäkt (kränkning av rätten till säkerhet och rätten till att inte bli inhumant behandlad),⁸⁰ minderåriga äktenskap (rätten till att ingå äktenskap och bilda familj vid vuxen ålder),⁸¹ och försumlighet i skolan (rätten till utbildning).⁸² De lyckades påverka samhället så att toleransen gentemot minderåriga giftermål minskade vilket i sin tur ledde till en minskad förekomst av det, prestationerna i skolorna höjdes, och hantering av våldtäkter förändrades (hur nämns inte).⁸³

Detta kan självklart ha berott på andra faktorer men denna teaterform har som mål att bli som en institution i samhället dit människor kan vända sig för att få information kring hur man ska respektera mänskliga rättigheter och de anordnar festivaler och ”day observation”-evenemang för att uppmärksamma mänskliga rättigheter i syfte att påverka samhället. Flera grupper startas och sprids vilket verkar ge de bästa förutsättningarna för att skapa ett respekterande av mänskliga rättigheter.⁸⁴ Därför tror jag att de hade *någon* inverkan på förändringen.

Denna teaterform lyckas alltså få effekten att det universella människovärdet respekteras, i alla fall mer än innan teaterns existens, och deltagarna har en tydlig uppfattning av att de kan påverka respekterandet av mänskliga rättigheter: After a five-year experiment with this tactic, we are convinced of its effectiveness, and hope to continue to work with community members to develop its potential for the promotion of human rights.⁸⁵

Vad är det då som gör att just denna teaterform kan uppnå detta? För det första har de en tydlig målsättning av att skapa ett respekterande för mänskliga rättigheter, de är engagerade i att uppnå

⁷⁸ Palasz, Nicole., (red.) *Action Theatre: Initiating Change*. Minneapolis : The Center for Victims of Torture, 2007, s. 6-7 och 10.

⁷⁹ Palasz, Nicole., (red.) *Action Theatre: Initiating Change*. Minneapolis : The Center for Victims of Torture, 2007, s. 7.

⁸⁰ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 29 May 2012], artikel 3 och 5.

⁸¹ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 29 May 2012], artikel 16.

⁸² UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html> [accessed 29 May 2012], artikel 26.

⁸³ Palasz, Nicole., (red.) *Action Theatre: Initiating Change*. Minneapolis : The Center for Victims of Torture, 2007, s. 6.

⁸⁴ Palasz, Nicole., (red.) *Action Theatre: Initiating Change*. Minneapolis : The Center for Victims of Torture, 2007, s. 11.

⁸⁵ Palasz, Nicole., (red.) *Action Theatre: Initiating Change*. Minneapolis : The Center for Victims of Torture, 2007, s. 18.

ett respekterande även utanför teatern, de har flera olika teaterföreställningar under en lång tid och de tar med åskådarna in i lösningen om hur man ska få till ett respekterande.

Sammanfattningsvis kan inte alla teaterformer som hamnar under min definition av teater få effekten att det universella människovärdet respekteras, men alla människor kan använda sig av formen om de vill det – alla människor kan med hjälp av denna teaterform få effekten ”ett respekterat universellt människovärde” och därmed även uppfattningen av att de kan påverka respekterandet. Slutligen så kan alla teaterformer respektera det universella människovärdet i processen.

6 Granskning/Diskussion

I denna uppsats har jag redogjort för att teater kan ge effekten ”ett respekterar universellt människovärde” genom att vara en mötesplats där människor kan behandla varandra som subjekt. Själva subjektidentiteten har alltså fått en nyckelroll för vad det innebär att vara en mänsklig rättighetsbärare och det skulle därför vara intressant att utveckla definitionen ytterligare än att subjekt har medvetanden. Själva begreppet medvetande skulle därför också vara intressant att utveckla och detta skulle sedan kunna sammanfogas i en fråga kring om detta, subjektidentiteten, skulle kunna vara det universella människovärdet?

Syftet med att använda sig av begreppet subjektidentitet har här varit för att belysa att alla människor har förmågan att respektera det universella genom att skapa och underhålla förutsättningar utanför teaterns rum. Dock har det visat sig att detta rum kan vara isolerat från omvärlden med insynsvänliga väggar, det vill säga att teater syns och påverkar känslomässigt, men det som krävs för att känslorna ska förvandlas till handling utanför väggarna är att engagerade skådespelare fortsätter med att sprida medvetenhet och kunskap för lösningar på hur man bättre ska respektera det universella människovärdet tillsammans med en publik-aktivering.

Detta respekterande verkar uteslutande handla om skapandet och underhållet av förutsättningar medans ”subjektbehandlandet” (jag syftar på att ett respekterande av det universella människovärdet innebär att man ska behandla människor som subjekt) kommer i skymundan i det material jag funnit.

Som jag har redogjort för det tidigare så kommer subjektbehandlandet, samarbetet, inom teatern av att man använder den empatiska och intersubjektiva förmågan eftersom att man då inser att ”den andre” är som jag, ett subjekt med ett medvetande. Därför vore det intressant att utforska huruvida skådespelarna använder förmågan mer än andra. Och om de har en större benägenhet att behandla människor som subjekt än andra på grund av ett användande av förmågan. För alla använder ju förmågan hela tiden, dock inte när man ogillar någon utan då speglar ju kroppen snarare en avvisning än en inbjudan till den inre världen.

Viljan till att skapa en intersubjektiv och empatisk kontakt påverkas alltså av om man gillar en person eller inte och detta kan troligtvis bero på en emotion som skapats av en tidigare erfarenhet. Därför är det viktigt att träna sin emotionella kapacitet på andra sätt än via användningen av förmågan till empati och intersubjektivitet, något annat än att leva ut, bearbeta, förstå och kontrollera känslor; det vill säga den resterande biten av utvecklandet av den emotionella kapaciteten – att *identifiera* känslor. Detta görs ju implicit i att förstå, bearbeta, leva ut och kontrollera känslor men explicit så sker det via analyser av historier.

Det är på det viset man lär sig att se känslor i en bredare kontext och då kan man möjligtvis

förstå att den egna känslan är en produkt av en tidigare erfarenhet, eller att, om man verkligen har skäl att ogilla någon som att den är otrevlig, så kanske man börjar begrunda varför personen beter sig som den gör och därmed öppnar upp för användningen av den intersubjektiva och empatiska förmågan för att dela personen inre värld, så mycket som personen tillåter det, det vill säga beroende på om personen har en låg eller hög empatisk mur vid tillfället.

Anledningen till varför teater får störst effekt vid en aktivering av åskådarna beror troligtvis på att det är emellan människor, av ett samarbete mellan människor, som förutsättningar kan skapas och underhållas för att respektera det universella människovärdet. Samma sak gäller vid engagerade skådespelare som är aktiva utanför teatern vilket ökar chanserna till en aktivering av människor som skådespelaren möter. Ju fler människor som aktiveras; desto fler samarbetar för att finna lösningar och desto mer respekteras det universella människovärdet. I skapandet och underhållandet av förutsättningar finns alltså subjektsbehandlingen samarbete inbakad.

Viktigast av allt för att skapa ett respekterande i teatern är att man använder sig att mänskliga rättigheter i teater så att man inser att man själv är en rättighetsbärare. För annars finns det inget ”den andre är som jag” i betydelsen att alla människor är rättighetsbärare. Jaget kan inte projicera något på andra som inte redan finns inom jaget självt. Allt sker från en subjektiv utgångspunkt så det är viktigt att starta med erkännandet av eget människovärde. Förutom att man blir respekterad i teater (subjektsbehandling) så skapar man något, vilket är grundidén till vad ett universellt människovärde innebär. I teater skapar man och samarbetar man – man respekterar det universella människovärdet.

Andra metoder där man samarbetar och skapar skulle alltså teoretiskt sett leda till en uppfattning av sig själv som någon värdig att bli behandlad som ett subjekt, en rättighetsbärare, vilket skulle kunna vara en efterföljare på denna uppsats där man inte skulle behöva skapa/redogöra för grunden för om det skulle gå utan snarare ha fokus på ”hur mycket” man uppfattar sig som en innehavare av det universella människovärdet på grund av metoden.

Slutligen vill jag rikta fokus på förmågan till intersubjektivitet och empati i det avseendet att det bygger på att människor har förmågan till att uppleva känslor. Detta är kanske något som bara människor har, i det avseendet att känslor definieras så som människor upplever dem vilket även det skulle vara ett intressant område att fördjupa sig i. Jag tror däremot inte att förmågan till intersubjektivitet och empati – att känna av andras känslor och inre världar – skulle vara förunnat endast människor utan jag har en uppfattning av att även andra djur kan förnimma människors känslor.

Och vidare skulle det vara kompletterande med en fördjupning kring hur teater inte är en metod för ett respekterande. Det vill säga; skulle metoden teater kunna få en motsatt effekt? Till exempel genom att skådespelarna får hybris och börjar se sig som och bete sig som mer värda än andra människor? Eller så skulle man kunna undersöka om det finns en så låg nivå av samarbete att det kan kallas samarbete men inte innebära att man behandlar varandra som subjekt. Det

skulle leda till att min slutsats om att alla teaterformer respekterar det universella människovärdet i processen, skulle vara förhastad. Dock tror jag inte att den samarbetsformen skulle vara användbar i teater och på så sätt skulle min slutsats fortfarande hålla.

6.1 Slutsats

Min frågeställning var: Kan teater vara en metod för att människor ska respektera det universella människovärdet i både process och effekt?

Och mitt svar är: Ja, teater kan vara en metod för att människor ska respektera det universella människovärdet i både process och effekt men med vissa villkor. Dessa villkor är:

- För att skapa uppfattningen av sig själv som en rättighetsbärare i teater måste alla vara med i skapandet och samarbeta.
- För att skapa viljan till att respektera det universella människovärdet behöver teater utveckla den emotionella kapaciteten för att människan ska bli vidsynt egoistisk. Detta sker genom att man lär sig vad känslor är då man upplever och diskuterar dem, man lär sig hur man identifierar känslor hos sig själv och andra (kunskap om kroppsspråk fås genom teater), genom att lära sig att känslor kopplas till händelser och genom att lära sig att analysera vad som styr ens beteende (genom analysen av historien), och slutligen genom att lära sig att kontrollera och att leva ut sina känslor (via en roll).
- För att få effekten ”ett respekterat universellt människovärde” behövs det flera uppföljande teatrar där skådespelarna är engagerade, historien behöver handla om hur man ska respektera det universella människovärdet och publiken måste vara aktiv. Speciellt historien som handlar om hur man ska respektera det universella människovärdet leder till att både skådespelare och åskådare inser sin förmåga till att respektera det.

Referenser

Litteratur

- Altenbernd, Lynn. - A handbook for the study of drama / by Lynn Altenbernd and Leslie L. Lewis. - 1966.
- Arlebrink, Jan, 1945-. - Människan som subjekt : introduktion till vårdetik / Jan Arlebrink. - 2009 - 1. uppl.. - ISBN: 978-91-44-04795-9.
- Blatner, Adam H.. - Praktiskt psykodrama / Adam H Blatner ; övers. och bearb.: Maria Bylund. - 1984. - ISBN: 91-27-63161-3.
- Gallese, Vittorio, The roots of empathy: The shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity. *Psychopathology* 2003; 36:171-180. DOI: 10.1159/000072786.
- Gottfries, Carl-Gerhard, 1928-. - Människans emotionella förmåga : en utforskad och outnyttjad möjlighet / C G Gottfries. - 2000. - ISBN: 91-973809-2-X (inb).
- Havnesköld, Leif, 1949-. - Utvecklingspsykologi / Leif Havnesköld och Pia Risholm Mothander ; [bilder: H. Armstrong Roberts]. - 2009 - 3., [helt omarb., och uppdaterade] uppl.. - ISBN: 978-91-47-09338-0 (inb).
- Hornborg, Alf. Hjälper oss biologin förklara mänsklig beteendevariation? *RIG – Kulturbistorisk tidskrift*, vol. 84, nr 3, 2001.
- Husserl, Edmund.. - The Basic Problems of Phenomenology [electronic resource] : From the Lectures, Winter Semester, 1910–1911 From the German “Aus den Vorlesungen, Grundprobleme der Phänomenologie, Wintersemester 1910/1911” in *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität, Husserliana XIII*, edited by Iso Kern / by Edmund Husserl.. - 2006. - ISBN: 978-1-4020-3789-4.
- Kopeliovich, Sergio & Kuriansky, Judy, Related reports on model of human rights and mental health, *Journeys for Peace: A model of human rights education for young people in Mexico. *Counselling Psychology Quarterly* Vol. 22, No. 1, March 2009; 69–75.*
- Korths-Aspegren, Charlotta & Sigrell, Anna. Drama, pedagogiskt drama eller dramapedagogik?, 980110, http://korths.se/dokument/drama_artikel.pdf, hämtad 2012-05-28.
- Nussbaum, Martha Craven, 1947-. - Women and human development : the capabilities approach / Martha C. Nussbaum. - 2001[2000]. - ISBN: 0-521-00385-7 (pbk).
- Palasz, Nicole., (red.) *Action Theatre: Initiating Change*. Minneapolis : The Center for Victims of Torture, 2007.
- Rae, Paul.. - Theatre & human rights / Paul Rae.. - 2009. - ISBN: 0-230-20524-0 (pbk).
- Roth, Hans Ingvar, 1958-. - Vad är mänskliga rättigheter? / Hans Ingvar Roth. - 2007. - ISBN: 978-91-27-11437-1.
- Sandahl, Bo, 1956-. - Person, relation och Gud : konstruktionen av ett relationellt personbegrepp i nutida trinitarisk teologi / Bo Sandahl. - 2004.
- Skapande ögonblick : psykodrama och sociodrama / Hans Berglind (red). - 1998. - ISBN: 91-89091-02-7.
- Spolin, Viola, 1906-1994. - Improvisation for the theatre : A handbook of teaching and directing

- techniques : Including two hundred and twenty theatre games / Viola Spolin. - 1973 - [Ny utg.]. - ISBN: 0-273-00153-1
- Teater ... / [red. av Gösta M. Bergman i samarbete med Hans Ullberg]. - 1963 - [Ny, genomsedd och revid. uppl.].
- The shared mind : perspectives on intersubjectivity / edited by Jordan Zlatev, - 2008. - ISBN: 978-90-272-3900-6 (hb alk paper).
- Theatre and empowerment : community drama on the world stage / edited by Richard Boon and Jane Plastow. - 2004. - ISBN: 0-521-81729-3.
- Vår tids psykologi / redaktion: Philip Hwang ... ; [illustrationer: Per Thornéus]. - 2005. - ISBN: 91-27-09420-0 (inb).

Övrigt referensmaterial

dramatisera. <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/sve/dramatisera>, Nationalencyklopedin, hämtad 2012-05-28.

rollspel. <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/rollspel/294901>, Nationalencyklopedin, hämtad 2012-05-28.

UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948.